

УДК 165.12

Г.С. БІРЮКОВА

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ДОБИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Бірюкова Ганна Сергіївна – аспірантка Київського університету туризму, економіки та права

У статті зроблено спробу виявити динаміку розгортання проблематики творчого потенціалу особистості в епоху переходу людства в стан глобалізації суспільства, який носить загальноцивілізаційний, планетарний характер.

Ключові слова: творчий потенціал особистості, глобалізоване суспільство.

Осуществляется попытка выявить динамику разворачивания проблематики творческого потенциала личности в эпоху перехода человечества в состояние глобализации общества, которое носит общецивилизационный, планетарный характер.

Ключевые слова: творческий потенциал личности, глобализованное общество.

In the article it is made an attempt to find out a dynamics of development in the problematic of creative potential of personality during an era of humanity transition in society globalization condition which has all-civilization, planetary character.

Key words: creative potential of personality, globalized society.

© Г.С. Бірюкова, 2013

На користь необхідності дослідження творчого потенціалу особистості в умовах глобалізованого суспільства наводимо наступну тезу дослідника А.Синаха: «Ми живемо в епоху найвищих технологій, які самі, будучи продуктами творчості, суттєво розширюють простір для її подальшого розвитку. Але чи стала людина більш вільною через те, що створила для себе багато чого з того, що її оточує? Чи стала вона більш творчою, навчившись створювати нові технології й управляти найскладнішими механізмами сучасного виробництва? Що являє собою сучасна творчість: піднесення чи спад у розвитку, приріст чи обмеження, тління буття, свободу чи поневолення людиною самої себе, відчуження чи повернення до своєї родової сутності? Ці питання надзвичайно актуальні для нинішнього суспільного розвитку» [7, с. 2].

Можна із впевненістю сказати, що в процесі трансформацій, які ми спостерігаємо у сучасному світі, на арену соціального простору вийшов новий соціокультурний тип людини, який є виразником духу Нового Світу, облаштовувач світу, що прагне не його підкорення та завоювання, а досягнення гармонії зі світом, повноти особистісного буття в людському спів-бутті та спів-творчості, уособлюючи собою образ гуманістичних, цивілізаційних прагнень людства [9, с. 13]. Ці ідеї дають нам підстави стверджувати актуальність дослідження творчого потенціалу особистості в сучасному глобалізованому суспільстві, виявляючи продуктивні зв'язки між соціальними трансформаціями, свідками яких ми є, та процесами формування й актуалізації творчих здібностей особистості.

Розгортання процесів глобалізації не тільки не послаблює значення окремої особистості, але навпаки, виявляє зростаючу участь особистісного фактора в усіх суспільних перетвореннях, роблячи затребуваним осмислення проблем сучасної особистості в її взаємодії із глобалізованим соціумом. Соціальна філософія при цьому намагається об-

ґрунтувати діалектику взаємин особистості та нового типу суспільства, проаналізувати зміст нових соціальних ролей та модусів особистості. Важливе місце в цих пошуках посідає дискурс творчого потенціалу особистості. П.Штомпка розуміє під глобалізацією низку процесів, які утворюють єдиний світ: «Сьогодні можна говорити про глобальну структуру політичних, економічних та культурних відносин, що простягаються за будь-які традиційні границі та пов'язують окремі суспільства в єдину систему» [11, с. 120]. Дійсно, під впливом глобалізаційних процесів людина отримує значні можливості по розширенню свого життєвого простору та заповненню його новим змістом, подіями, відносинами тощо. На фоні цієї тенденції, існує і інша, згідно з якою особистий простір людини починає стиратись, що проявляється в таких явищах, як втрата етнічної, соціальної та особистісної ідентифікації тощо. До цього долучений двоєдиний процес, який можна описати наступним чином: «Дослідники констатують дві провідні тенденції: глобалізація стилю життя, зростання загальних загальноцивілізаційних рис буття людини, однак із виразною тенденцією до збереження унікальної національної самобутності культури, мови, традицій, національної ментальності. Цей двоєдиний процес знаходить своє відображення і в тій структурі людського існування, яка відноситься до життєвого простору особистості» [8, с. 147].

З.Бауман відзначає, що неможливо уникнути включення людини до глобалізації як загальнопланетарного явища: «Глобалізація» сьогодні в усіх на устах; модне слово, що швидко перетворюється на лозунг, заклинання, на певний ключ, здатний відкрити двері будь-яких існуючих та майбутніх загадок. Для когось «глобалізація» — це те, що нам необхідно для щастя, для інших — причина усіх нещастя. Однак для всіх глобалізація — це неминуча фатальність нашого світу, незворотній процес; крім того, процес, який в рівній мірі та рівним чи-

ном стосується кожної людини» [1, с. 10]. Розвиваючи цю ідею, ми хотіли б сформулювати питання, на яких засадах особистість долучається до цього загальноцивілізаційного явища: на правах активного творчого учасника розгортання цих процесів чи дистанціюючись та уникаючи можливості приймати відповідальні рішення на правах складової частини подій, що розгортаються?

Загальновідомим фактом є те, що поняття «глобалізація» є одним із таких, що мають широкий спектр термінологічних визначень та має можливість неоднозначної інтерпретації в залежності від парадигмальної установки, в якій знаходиться дослідник. Наведемо кілька словникових визначень та зафіксуємо, що саме ми розуміємо під суспільством, в якому розгортаються процеси глобалізації.

В.Бех виділяє наступні ознаки процесів глобалізації: 1) детериторизація соціального простору; 2) поширення позатериторіальних форм соціальної діяльності; 3) зростання соціальної й економічної взаємозумовленості; 4) прискорення соціального часу, а також такі характеристики процесу глобалізації, як довгостроковість, багатосторонність, нерівномірність і сегментованість розвитку [2, с. 117].

Близьким до специфіки розгортання нашого дослідження вважаємо наступне визначення: «Глобалізація – це фаза сучасної поглибленої та багатоаспектної інтеграції світу в умовах новітніх інформаційних технологій, завдяки яким світ стає єдиним цілим; це також процес кількісного зростання, інтенсифікації та якісної трансформації економічних, політичних, соціальних, правових культурних зв'язків і відносин держав та регіонів із суперечними та неоднозначними наслідками» [6, с. 718].

Під глобалізованим суспільством ми будемо розуміти концепцію людського суспільства, яка об'єднує в своєму складі все людство в результаті здійснення процесу глобалізації, яке виникає в результаті встановлення всезагальних контактів, взаємодій та взаємозалежностей національних спільнот, які спочатку були роз'єднаними.

Дискурс творчості, на нашу думку, може претендувати на інструмент пошуку низки змістовних рекомендацій щодо подальшого розвитку глобалізованого суспільства, адже пошук цих рекомендацій є нагальною проблемою сучасної соціальної філософії. Окреслений пошук повинен враховувати ідеї концепції сталого розвитку та бути гуманістично спрямованим. На користь цього підходу Л.Сохань та І.Сохань зауважують: «При виборі моделі розвитку необхідно враховувати інтереси усіх суспільних верств, груп, співтовариств, теперішніх та майбутніх поколінь, мінімізуючи кількість тих, хто може постраждати від змін, що приходять. Без врахування цих обставин неможливо звільнитися від привиду соціальних потрясінь, які є неминучими, якщо зазнають утисків інтереси та порушуються права людини, зруйнуються фундаментальні основи та устрої людського життя, що є показником хвороби суспільства» [9, с. 29].

По цьому приводу Л.Сохань зазначає: «Роз-

робка соціального сценарію розвитку людини в умовах сучасного цивілізаційного розвитку повинна будуватися на концепції «Homo inventor» – діяльного, творчого суб'єкта, а не на моделі «Homo consumer», враховуючи радикальну зміну типу суспільного розвитку, зміну пріоритетів як характеристики нової епохи, нового витка цивілізації. Попередній період історії розвивався згідно з теорією утилітаристської орієнтації, спрямованої на розвиток та максимальне задоволення людиною потреб, здебільшого матеріального характеру... В соціальній стратегії сучасних держав все чіткіше робиться акцент на розвиток талантів та задатків особистості та, відповідно, на створення необхідних умов для цього» [8, 109]. Отже, розкриваючи свій творчий потенціал, особистість по-справжньому може якісно інтегруватися до процесів глобалізації виступаючи творцем самої себе, конструктором індивідуальних умов та форм своєї життєдіяльності, творцем соціальних обставин свого соціального життя та учасником історичного процесу, претендуючи на роль суб'єкта свого життя, хазяїна своєї долі. Теоретик сучасного суспільства А.Турен зазначає наступне щодо ролі окремого суб'єкта в процесах трансформації суспільства, переходу суспільства в нову епоху: «Навіть за дуже сприятливих обставин перехід від одного типу суспільства до іншого не здійснюється без порушення неперервності. І саме в такий момент розриву найбільш необхідно почути заклик до суб'єкта, зрозуміти, що не суспільна ситуація керує дією та свідомістю, а що вона сама є результатом культурних інновацій та суспільних конфліктів. Перед тем, як діючі особи зможуть визнати себе творцями своєї історії, повинно відбутись те, що я називаю романтичним моментом. В цей період суб'єкт проявляє себе не своїми витворами, а усвідомленням дистанції по відношенню до незначних або чужих речей, своїм бажанням свободи та творчості» [10, с. 198-199].

Дійсно, перехід до суспільства в стан глобалізації висуває необхідність переформулювання завдань управління суспільством у зв'язку із підсиленням суб'єктивного, особистісного фактора, про який йшла мова вище, та не можуть бути сформульовані без серйозної теоретичної проробки інструментами соціальної філософії. В цих умовах виникає необхідність пошуку нових парадигм безперервної та, що дуже важливо, випереджаючої освіти, нових концепцій соціалізації особистості, які б забезпечили механізми формування творчого потенціалу особистості, які б відповідали запитам сучасного рівня розвитку суспільства.

Окремі прояви складності та суперечності сучасного суспільного життя, що мають місце в часи глобалізації, мають одним із факторів лавиноподібне наростання інформації («інформаційний вибух») та неможливість управлятися із нею попередніми методами, в той час, як пошук нових методів все ще перебуває в активній та незавершеній фазі. Отже, творчий характер життєдіяльності людини, не тільки її професійної сфери діяльності, але й всього життєвого простору із необхідністю повинен бути пронизаний ідеєю саморозвитку та життєтворчості.

Стоячи на позиції розуміння людини як активного суб'єкта творення свого життєвого простору, зауважуємо, що наведені вище тенденції мають бути засвоєні та творчо використані при формуванні власного життєвого простору. Інноваційне мислення, властиве людині доби глобалізації, повинно знаходити свою реалізацію не тільки в соціально-перетворювальній діяльності людини в якості суб'єкта історії, але й в здійсненні свого індивідуального життя, адже життя людини також представляє собою реальний історичний процес, що має свою об'єктивну (глобалістську, якщо говорити про сучасність) логіку розвитку та протікає у конкретному соціальному просторі та часі.

Аналізуючи ситуацію глобалізації та низку кризових явищ на кшталт розірваності людської свідомості, Н.Моїсєєв зазначає наступне: «В сучасних умовах для всієї популяції Homo Sapiens стає життєво необхідним найбільш повне розкриття творчого потенціалу особистості. Оскільки наріваюча екологічна криза, що загрожує перейти в глобальну катастрофу, викликаний розвитком виробничих сил, досягненнями науки та техніки, то й вихід із неї немислимий без подальшого розвитку цих складових процесу цивілізації. Для того, аби знайти такий вихід, знадобиться граничне напруження творчого генія людства, безконечна кількість винаходів та відкриттів. Тому необхідно якнайшвидше розкріпачити особистість, створити можливості для розкриття свого творчого потенціалу будь-якій здатній на це людині» [4, с. 91].

Вказаний дослідником напрямок рішення проблеми важливий не тільки завдяки своїй адекватності та доцільності, але й своєю реальною здійсненістю через активну діяльну участь керманців освітньої сфери, соціальної політики. Дійсно, нова епоха суспільного розвитку, започаткована економікою, повинна переорієнтуватись на пошук нових наукових знань, світоглядних засад та освітніх принципів, які, при цьому, прагнули б збереження всього цінного, накопиченого в людській культурі. Будь-яка жива культура є одночасним синтезом історичної спадковості та відкритості до нового, до творчості, отже, сучасна людина повинна замислитись над тим, як зробити самих себе та майбутні покоління співтворцями нової культури.

За І.Єрмаковим, процес життєтворчості потребує проведення людиною низки інтелектуальних актів та світоглядних коректив, зокрема:

- 1) досягати осмислення людиною свого призначення;
- 2) виконувати розробку життєвої концепції і життєвого кредо;
- 3) здійснювати свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх у життєву програму, життєвий план;
- 4) досягати наявності необхідних умов для самореалізації сутнісних сил;
- 5) виходити на рівень соціальної і психологічної зрілості;
- 6) культивувати відповідальне ставлення до свого життя і до самої себе [3, с. 5].

Зважаючи на наведений перелік, для формування життєтворчої позиції особистості необхідно

прийняти ідею творчості як провідну характеристику глобалізованого суспільства та свідомо й послідовно інкорпорувати ідеї творчого здійснення особистості в своє повсякденне життя. Отже, невизнання ролі творчості в сучасному суспільстві та нездійснення змістовної державної політики щодо розвитку творчого потенціалу кожного громадянина може призвести до поглиблення кризових явищ у нашому суспільстві.

Як ми зауважили вище, в сучасних умовах стрімких змін людина не може обмежуватись актуалізацією свого творчого потенціалу лише в межах своєї професійної діяльності, вимогою сучасності стає включення людини в процеси життєтворчості. Аналізуючи ситуацію в Україні, Л.Сохань відмічає, що намітилась певна тенденція зростання кількості людей, схильних вважати, що саме від них залежить те, як складеться їхнє життя, що продиктовано новою системою суспільних відносин та витікає із особливостей розбудови і функціонування демократичного громадянського суспільства, яке передбачає зростання суб'єктивного, особистісного начала у функціонуванні суспільної системи та практики життєздійснення [8, с. 143]. Отже, життєтворчість є особливим типом рефлексії, який характеризується екстраполяцією ідей із їх подальшою реалізацією на практиці.

У своєму дослідженні ми виходимо із розуміння життєтворчості, сформульованого Л.Сохань, яке гармонійно вписується у розуміння нами специфіки соціальної динаміки, властивої добі глобалізації. Дослідниця визначає життєтворчість як особливу вищу форму прояву творчої природи людини, яка є духовно-практичною діяльністю особистості, спрямованою на проектування, планування, програмування та творчу реалізацію нею свого індивідуального життя [8, с. 530]. Особистість при цьому виступає в якості розвиненої індивідуальності, суб'єкта свого індивідуального життя, а об'єктом творчої діяльності особистості є її власне життя [8, с. 530].

Життєве проектування людини, здійснення процесів життєтворчості ускладнюються тим фактом, що сучасність людини в кожний конкретний момент часу підкорений майбутньому, чого не було в попередніх епохах. За цих умов людина, яка із повною відповідальністю ставиться до доби, в якій живе, до своїх насущних обов'язків відчуває значне переваження, готуючись до майбутнього. До того ж, важливо зауважити, що людині важко оптимально реалізовувати свій життєвий шлях у стрімких умовах суспільства, коли він багато від чого залежить від зовнішніх обставин або інших людей. Вихідним принципом життєтворчості особистості в сучасних умовах є підвищення рівня особистої свободи та відповідальності, усвідомленості перспектив своєї діяльності: «Сутність будь-якого вольового, значного та достатньо складного для людини вчинку, зусилля, рішення полягають у здійсненні того життєвого шляху, який він сам для себе обрав. Будь-яку критичну ситуацію легше подолати людям, у яких є сенс життя, перспектив життєвого шляху» [5, с. 156-157].

Отже, обов'язковий елемент здійснення кон-

цепції життєтворчості в сучасних умовах – це можливість заперечення всього, до чого звикла людина, заперечення рутини власного буття: аби бути творцем свого життя, потрібно вміти звільнитись від впливу звичних уявлень про себе з боку інших, вміти сказати рішуче «ні» собі попередньому, стати духовно вільним.

Наведену вище думку слід розкрити більш детально, на нашу думку. Людина може стати справжнім творцем свого життя, коли вона зможе ефективно здійснювати самооцінку та ініціювати процеси саморегуляції. Сутність цього підходу полягає в тому, щоб порівнювати мету та засоби, час та труднощі, будувати свою поведінку таким чином, аби при мінімальних витратах фізичної, розумової, нервової енергії досягти максимального результату. Це, в свою чергу, є результатом відвертого, щирого, чесного діалогу людини із самою собою, результатом звернення її душі та серця, розуму та волі до їх носія, до самого суб'єкта життєтворчості. Саме в цьому діалозі в людині виробляються ефективні соціальні здібності, що утворюють систему особистісного самоврядування та життєтворчості.

Прагнучи досягти самовизначення в складних умовах глобалізованого суспільства, людина опиняється перед вибором: орієнтуватись на внутрішні цінності та обрати шлях, споріднений із відповідальністю, самовдосконаленням, вірою та надією або ж спробувати отримати спокій, підкоривши себе волі та інтересам інших, добровільно прийнявши залежність та виключивши тим самим себе із процесів самовизначення. В результаті цього людина поступово втрачає свою людську сутність, причинами чого є нерозвиненість душі людини, пріоритет матеріальних цінностей над духовними, відсутність мужності не розлучатися із своїм справжнім «Я», із своєю совістю. Стаючи на шлях життєтворчості, людина повинна розуміти зміст «простої» та «складної» свободи і механізми кореляції свободи та творчості в процесах творення свого життєвого шляху.

Які ж шляхи збагачення творчого потенціалу особистості та розвитку її життєтворчого таланту є актуальними в наш час, в добу всеохоплюючої глобалізації? У фундаментальній праці Л.Сохань «Искусство жизнотворчества» (2010 р.) знаходимо ґрунтовну відповідь на це питання, зокрема цьому сприяють:

- об'єктивний процес радикальної зміни відносин особистості і держави, особистості і суспільства, зростання свободи та суверенності громадян в усіх сферах життєдіяльності на основі розширення демократичних основ функціонування суспільства;
- легітимізація приватного життя та приватного підприємництва, що розширює поле використання творчих сил особистості, зростання її свободи та суверенності у здійсненні життєдіяльності;
- отримання людиною реального досвіду саморозбудови соціального та індивідуального життя, в тому числі досвіду існування в умовах високого ризику;
- переорієнтація освітньо-виховного процесу в напрямку всебічного розвитку активності та відпо-

відальності особистості за розбудову соціального та індивідуального життя, широке втілення в освітньо-виховній системі стратегій життєтворчості [8, с. 145-146].

Виходячи на рівень усвідомленого шляху розбудови власного життя, особистість повинна зрозуміти значний момент, що саме в творчих процесах відбувається її саморозвиток, розширення та збагачення її внутрішнього світу. З одного боку, здається, начебто в творчості людина цілком та повністю віддає себе назовні, світу і людям, але насправді все є набагато складнішим: творчий процес характеризується двобічною дією, назовні та в напрямку самої особистості творця. Одночасно із впливом на оточуючу дійсність відбувається оновлення самого творця. За цих умов творчість є не тільки віддачею, але й набуттям.

До того ж, творчий акт не може відбуватись за рахунок убування духовних сил творця, інакше процеси творчості перетворилися б на інструмент духовного виснаження. Мова не йде про те, що творчість не потребує фізичної та розумової енергії, проте важливими є не самі витрати праці, часу тощо, а їх смисл, адже творець збагачує оточуючий світ та самого себе новими смислами та не є нестримним прагненням до перетворення зовнішнього світу.

За сучасних умов справжня життєтворчість можлива у випадку усвідомлення людиною власної значущості, сили на фоні невдоволеності існуючою реальністю, яка мотивує людину на здійснення змін. Антропоцентризм надихає людину на нові задуми та проекти, на глобальну творчість – пере влаштування життя та пошуки «нової» глобальної духовності. Важко не відзначити, що разом із бажанням дістатися до всіх потаємних смислів, людство інколи охоплює жах перед власними творчими здійсненнями (розвиток техніки, атомна енергія, генна інженерія тощо), наповнюючи філософські пошуки стратегії розвитку суспільства апокаліптичними передчуттями, ускладнюючи пошук «тверезих» теоретичних конструкцій, які б допомогли вирішенню складних проблем формування та існування глобального суспільного простору.

В умовах глобалізації виникає необхідність до розвитку творчого потенціалу особистості, що відповідало б соціальним запитам, які формуються у вирі стрімких змін. Аби гармонійно вписатися у глобалізоване суспільство, людина повинна розуміти необхідність трансцендування за свої межі, постійного самовдосконалення та саморозвитку, спрямованості у майбутнє. З цього приводу Л.Сохань пише: «Творчий потенціал особистості – це відносно стійка система, така якість людини, яка характеризує її спрямованість у майбутнє. Можливості будь-якої людини завжди є багатшими, аніж цього потребує будь-який конкретний вид діяльності. Сфера істинного буття людини як особистості – це сфера її виходу за межі себе... Творчий потенціал характеризує особистість не тільки з боку її спрямованості у майбутнє, але й з боку її дійсних творчих потенцій, що проявляються» [5, с. 101].

Ця теза повинна знаходити своє реальне вті-

лення в сучасному освітньому та виховному процесі, адже фундамент творчої активності особистості закладається ще в дошкільні роки, тому важливо побудувати систему формування творчої активності особистості, яка є основою її творчого потенціалу. В умовах глобалізації кожен активний громадянин суспільства повинен розуміти, що оволодіння знаннями вимагає не тільки їх засвоєння в ході навчання, але й постійного поповнення протягом життя.

Сучасність, що глобалізується, висуває до творчості нові вимоги, коли суспільна практика потребує розвитку соціальної творчості як найбільш продуктивної та такої, що відповідає об'єктивній тенденції – зростаючій динаміці перетворень. За існуючих умов, зростання потоку створюваних інновацій перетворюється на стійку соціальну потребу, яку суспільство не може задовольняти за рахунок одиничних творчих досягнень, оскільки інноваційний розвиток базується не тільки на діяльності по створенню нового, але й по просуненню цих досягнень у сферу використання. До того ж, більшість відомих нам глобальних, революційних змін готувалась та впроваджувалась у практику зусиллями великої кількості людей.

Отже, детермінантою повсякденної та трудової діяльності людини в умовах глобалізації суспіль-

ства стає нове розуміння змісту феномен творчості, який розкривається крізь призму поняття «життєтворчість». За таких умов набуває актуальності наступний підхід, запропонований Л.Сохань: «Показником соціальної ефективності реалізації творчого потенціалу особистості слід вважати як її творчі досягнення в конкретному виді діяльності, так і досягнутий рівень життєтворчої культури в здійсненні власного життя» [5, с. 87].

Підбиваючи підсумки аналізу, здійсненого у статті, відмітимо, що в глобалізованому суспільстві імплементація ідеї реалізації особистістю свого творчого потенціалу набуває небувалого масштабу. Якщо в процесі переходу від індустріального суспільства до постіндустріального ми спостерігаємо актуалізацію ідеї реалізації творчих потенцій уконкретно-предметній, трудовій діяльності як відповідь на вимоги суспільства знань та інформації, то в глобалізованому суспільстві набуває поширення ідея життєтворчості як вищої форми прояву творчої природи людини, що є духовно-практичною діяльністю особистості та аналіз, планування і творчу реалізацію людиною свого індивідуального життя. Даний підхід є обґрунтованою вимогою часу та інструментом якісного вписування особистості в соціальну динаміку глобалізованого суспільства із її мінливим характером здійснення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З.Бауман // Пер. с англ. — М.: Издательство «Весь Мир», 2004.— 188 с.
2. Бех В.П. Саморегуляція соціального організму навчального закладу : монографія / В.П. Бех, Л.М. Семененко. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — 330 с.
3. Єрмаков І. Г. Педагогіка життєтворчості // Школа життєтворчості особистості: Науково-методичний збірник / Ред. кол.: В. М. Доній (голова Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. — К.: ІСДО, 1995. — С. 3-10.
4. Мосеев Н.Н. С мыслями о будущем России / Н. Н. Мосеев. — М.: Фонд содействия развитию соц. и полит. наук, 1997. — 210 с.
5. Научно-технический прогресс и творческий потенциал человека / Л.В.Сохань, В.А.Тихонович, Р.А.Ануфриева и др.; Отв. ред. Л.В.Сохань, Р.А.Ануфриева; АН УССР. Ин-т философии. — Киев: Наук. думка, 1988. — 304 с.
6. Основи демократії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Антоніна Колодій (ред.). — 3-тє вид., оновлене і доп. — Л. : Астролябія, 2009. — 832с.
7. Синах А.О. Антропологічні інтерпретації свободи творчості в сучасній філософії: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Синах Андрій Олександрович ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. - Сімф., 2010. - 16 с.
8. Сохань Л.В. Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий / Л.В. Сохань — К.: Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2010. — 576 с.
9. Сохань Л.В., Сохань І.П. Час Нового Світу і Людина: Глобальні ризики цивілізації і пошук шляху. Соціологічні нариси / Л.В. Сохань, І.П. Сохань — К.: ВПЮЛ, 2001. — 132с.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Турен Ален М.: Научный мир, 1998. — 204 с.
11. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 416с.